

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه قم

دانشکده الهیات

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد رشته تفسیر و علوم قرآن

عنوان:

**نقد روایات موضوعه در تبیین آیات درباره پیامبر
اکرم (ص) از هجرت تا رحلت**

استاد راهنما:

دکتر محمد تقی دیاری بیدگلی

نگارنده:

سحر حیدری

پاییز ۱۳۹۲

تقدیم بہ:

امام زمانم، علم نجات بشریت، سجادہ نشین عشق و کام زندہ بر ملکوت جاننا، حضرت مہدی عجل
اللہ تعالیٰ فرجہ الشریف، کہ مرا ہچون دیگر جویندگان عرصہی حقیقت و کمال و پرہندگان بوستان علم و
معرفت ہموارہ یاری کر بودہ است.

تشکر و قدردانی

الحمد لله الذی علم الانسان ما لم يعلم ثم الصلوات والسلام علی اشرف ولد آدم صاحب لواء الحمد و

العلم محمد وعلی آله الطیبین الطاهرین المعصومین اکثرین سبقتهم فی الارضین.

باتمام وجود از مادر و پدرم و نیز تمام اساتیدی که تا این مقطع روشنگر راه من در مسیر علم و معرفت بوده اند به

ویژه استاد ارجمندم جناب آقای دکتر محمد تقی دیاری بیدگلی تشکر و قدردانی می نمایم.

چکیده

دروغ‌پردازی در مورد پیامبر(ص) در زمان حیات خود ایشان شکل گرفت و پس از رحلت پیامبر(ص) به سرعت گسترش یافت، و علاوه بر کتب تاریخ و حدیث، کتابهای تفسیر را نیز به واسطه بهره‌گیری مفسران از روایات و انگیزه‌های سیاسی، عقاید و آرای کلامی، اخباری‌گری، اجتهاد غیر صحیح از روایات، دخالت دانسته‌های مفسران و عوامل دیگر در برگرفت.

این روایات جعلی تمام جنبه‌های زندگی و شخصیت پیامبر(ص) اعم از رسالت، هجرت، منزلت، و نحوه رفتار و عملکرد اجتماعی، سیاسی و خانوادگی ایشان را در برمی‌گیرد که بخش عمده آن مربوط به زمان پس از هجرت پیامبر اسلام(ص) است. بنابراین، شناخت صحیح سیره و شخصیت پیامبر(ص) به ویژه اگر در تبیین آیات قرآن به کار گرفته شود، بسیار اهمیت دارد.

این پژوهش به دنبال آن بوده که روایات ساختگی درباره پیامبر(ص) در تفاسیر و در ذیل آیات مربوط به ایشان را بررسی کند و به نقد آنها بپردازد؛ همچنین همگام با زدودن شبهات ناشی از این روایات موضوعه، تبیین‌های روایی مفسران در مورد پیامبراکرم(ص) را نیز اصلاح نماید.

روش تحقیق نیز تحلیلی و با بهره‌گیری از منابع تاریخی، تفسیری و روایی بوده است؛ به این ترتیب روایات موضوعه وارد شده در تفاسیر، با جستجو در تفاسیر همراه با استفاده از آثار تألیف شده در این زمینه شناسایی و نقد گردید.

دستاوردهای نهایی پژوهش چنین است که هرچند روایات فراوانی در مورد پیامبر(ص)، و ابعاد گوناگون زندگی و سیره ایشان در مقطع زمانی هجرت تا رحلت وضع گردیده است، با تحلیلی عقلی و نقلی از متن و سند روایات و دقت نظر در تاریخ ورود شان به کتب تاریخ، حدیث و تفسیر می‌توان به نقدی صحیح از آنها دست یافت و در راه زدودن شبهات از سیره مطهر پیامبرگرامی اسلام(ص) گامی اساسی برداشت.

واژه‌های کلیدی

وضع، روایات جعلی، نقد روایات، پیامبر(ص)

فهرست مطالب

۱	مقدمه.....
۲	فصل اوّل: کلیّات.....
۳	۱-۱. طرح تحقیق.....
۳	۱-۱-۱. تبیین موضوع تحقیق.....
۴	۱-۱-۲. سؤال اصلی.....
۴	۱-۱-۳. سؤال‌های فرعی.....
۴	۱-۱-۴. ضرورت تحقیق و اهداف آن.....
۵	۱-۱-۵. روش تحقیق.....
۵	۱-۱-۶. پیشینه تحقیق.....
۷	۱-۱-۷. تعریف مفاهیم و اصطلاحات.....
	۲-۱. علل و زمینه‌های ورود روایات موضوعه درباره سیره پیامبر اسلام (ص) در
۹	تفاسیر.....
۱۰	۱-۲-۱. اخباری‌گری و ساده‌انگاری مفسّر.....
۱۱	۲-۲-۱. گرایش‌های درونی و دانسته‌های مفسّر.....
۱۲	۳-۲-۱. عقاید و گرایش‌های مذهبی و کلامی مفسّر.....
۱۳	۴-۲-۱. اجتهاد نادرست در گزینش و سنجش روایات تفسیری.....
۱۳	۵-۲-۱. علل و انگیزه‌های سیاسی.....
۱۷	فصل دوّم: روایات موضوعه مربوط به رسالت پیامبر(ص).....
۱۸	۱-۲-۱. روایات موضوعه در مورد هجرت پیامبر(ص).....
۱۸	۱-۲-۱-۱. نزول آیه ۲۰۷ سوره بقره در شأن ابوذّر و صهیب نه علی (ع).....
۲۰	۱-۲-۲-۱. در غارثور سکینه و طمأنینه بر ابوبکر نازل شد، نه پیامبر(ص).....
۲۴	۱-۲-۳-۱. وعده پیامبر(ص) در غار ثور به ابوبکر در مورد همراهی در حوض.....
۲۷	۱-۲-۴-۱. دعای پیامبر(ص) در حق ابوبکر برای هم‌درجه بودن در قیامت.....
۲۹	۲-۲-۱. روایات موضوعه در مورد عصمت پیامبر(ص).....
۲۹	۱-۲-۲-۱. بخشش گناهان گذشته و آینده پیامبر(ص).....
۳۲	۲-۲-۲-۱. استغفار پیامبر برای ابوطالب مشرک و نهی خدا نسبت به این کار.....
۳۶	۲-۲-۳-۱. نسیان پیامبر(ص).....

- ۲-۲-۴. خواب ماندن پیامبر از نماز صبح..... ۳۹
- ۲-۲-۵. سحر شدن پیامبر(ص)..... ۴۱
- ۲-۲-۶. ان شاء الله نگفتن پیامبر(ص) و قطع وحی..... ۴۵
- ۲-۲-۷. عتاب خدا نسبت به پیامبر به خاطر قضاوت ناعادلانه در مورد مرد یهودی..... ۴۷
- ۲-۲-۸. عتاب پیامبر جهت اذن به عدم حضور منافقان در جهاد و گرفتن اسیر و فدیة پیش از امر خدا..... ۵۰
- ۲-۲-۹. عتاب خدا نسبت به پیامبر (ص) به سبب مثله نمودن محاربان..... ۵۵
- ۲-۲-۱۰. امر پیامبر(ص) به اقامه نماز و جهاد پشت سر هر نیکوکار و فاجر..... ۵۹

فصل سوم: روایات موضوعه مربوط به شخصیت و زندگی فردی و خانوادگی

- پیامبر(ص)..... ۶۱
- ۱-۳. روایات موضوعه در مورد شخصیت پیامبر اسلام (ص)..... ۶۲
- ۳-۱-۱. خطای علمی پیامبر(ص) در لقاح و بارور کردن نخلها..... ۶۲
- ۳-۱-۲. پیامبر فرمود: افضل پیامبران آدم و افضل زنان مریم بنت عمران است..... ۶۶
- ۲-۳. روایات موضوعه در مورد تعامل پیامبر(ص) با خانواده و همسران..... ۶۹
- ۳-۲-۱. هوسرانی پیامبر در ماجرای ازدواج با زینب بنت جحش..... ۶۹
- ۳-۲-۲. سوء ظن و رفتار نامناسب پیامبر(ص) نسبت به عایشه در ماجرای اِفک..... ۷۳
- ۳-۲-۳. ازدواج پیامبر با میمونه در حال احرام..... ۷۸
- ۳-۲-۴. انزوا و کناره‌گیری پیامبر (ص) از همسرانش..... ۸۰
- ۳-۲-۵. کناره‌گیری پیامبر از همه زنانش برای جلب خشنودی آنها..... ۸۲
- ۳-۲-۶. خبر خلافت ابوبکر و عمر به حفصه برای راضی نمودن او..... ۸۷
- ۳-۲-۷. زیارت پیامبر(ص) از قبر مادرش و براءت جویی از وی..... ۸۹

فصل چهارم: روایات موضوعه مربوط به زندگی سیاسی - اجتماعی پیامبر(ص) ... ۹۴

- ۱-۴. روایات موضوعه در مورد تعامل پیامبر با مسلمانان..... ۹۵
- ۴-۱-۱. معاف بودن ابوبکر از اجرای بستن درب خانه‌ها به مسجد..... ۹۵
- ۴-۱-۲. دعای پیامبر در حق ابوبکر و عمر..... ۹۹
- ۴-۱-۳. تشبیه پیامبر از ابوبکر و عمر و ابی‌رواحه به منزله پیامبران اولوالعزم..... ۱۰۰
- ۴-۱-۴. وعده نجات پیامبر به عمر بن خطاب و سعد بن معاذ..... ۱۰۲
- ۴-۱-۵. خبر دادن پیامبر(ص) نسبت به محرومیت دشمن ابوبکر از ورود به بهشت..... ۱۰۵

- ۱۰۷..... ۶-۱-۴. خیر پیامبر(ص) مبنی بر تجلی خاص خدا بر ابوبکر در قیامت
- ۱۰۸..... ۷-۱-۴. پیامبر(ص) به ابو بکر فرمود که تو اولین کسی هستی که از امت من وارد بهشت می شوی
- ۱۰۹..... ۸-۱-۴. پیامبر(ص) ابو بکر و عمر و عثمان و فرزندان ایشان را در مباحله با مسیحیان نجران حاضر نمود
- ۱۱۰.....
- ۱۱۱..... ۲-۴. **روایات موضوعه درمورد تعامل پیامبر(ص) با کفار و مشرکین**
- ۱۱۲..... * گرایش پیامبر به پیشنهاد مشرکان
- ۱۱۳..... ۳-۴. **روایات موضوعه درمورد تعامل پیامبر(ص) با منافقان**
- ۱۱۴..... ۱-۳-۴. استغفار پیامبر برای منافقان با وجود نهی خدا از این کار
- ۱۱۵..... ۲-۳-۴. خود داری پیامبر از جواب گفتن به سلام عبدالله بن ابی امیه
- ۱۱۶..... ۴-۴. **روایات موضوعه درمورد تعامل پیامبر(ص) با جنیان**
- ۱۱۷..... * وارد شدن جن بر پیامبر
- ۱۱۸..... نتیجه گیری
- ۱۱۹..... پیشنهاد
- ۱۲۰..... منابع

مقدمه

فهم قرآن مجید به عنوان کتاب هدایت بشریت همواره و از آغاز نزول نیازمند تفسیر بوده است. همچنین تفسیر کامل و صحیح از آیات جز به وسیله معصوم(ع) ممکن نیست، لذا از همان آغاز نزول قرآن، پیامبر(ص) به شرح و تفسیر گفتاری و عملی آیات اهتمام می‌ورزیدند و پس از ایشان این مسئولیت را امامان معصوم(ع) بر عهده گرفتند.

به این ترتیب روایات فراوانی در تفسیر آیات قرآن به وجود آمد که بعدها به روایات تفسیری معروف و مورد استفاده مفسران قرار گرفتند.

همچنین مفسران علاوه بر روایات تفسیری، از سیره پیامبر(ص)، گفتار و کردار ایشان در موقعیتهای مختلف در جهت تفسیر آیات بهره برده‌اند که در مجموع در موارد بسیاری آلوده به جعل و وضع گردیده است.

در حقیقت دروغ‌پردازی در مورد پیامبر(ص) از زمان خود ایشان آغاز گردید و تا آنجا ادامه یافت که آن حضرت خطاب به دروغ‌پردازان فرمودند: " مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ؛ هر کس عمدتاً به من دروغی ببندد باید جایگاه خویش را در آتش دوزخ مهیا سازد"^۱.

این روند پس از رحلت پیامبر(ص) ادامه یافت، به طوری که در دوران معاویه به اوج خود رسید و توسط خلفای پس از معاویه گسترش یافت.

این پایان نامه به دنبال آن است تا نقدی صحیح از روایات موضوعه ذیل آیات درباره پیامبر(ص) در تفاسیر و در محدوده زمانی هجرت تا رحلت ارائه نماید.

۱. محمد بن حسین شریف الرضی، نهج البلاغه، (محقق: فیض الاسلام) چاپ اول، (قم: هجرت، ۱۴۱۴ ق)، ص ۳۲۵.

فصل اوّل

کلیّات

در این فصل به دنبال آن هستیم تا علاوه بر ارائه طرح تحقیقاتی، علل، انگیزه‌ها و زمینه‌های مختلفی که موجب ورود روایات موضوعه در تفاسیر گشته است را مورد بررسی قرار دهیم.

۱-۱. طرح تحقیق

۱-۱-۱. تبیین موضوع تحقیق

اغراض و انگیزه‌های جعل و دروغ پس از ارتحال پیامبر اسلام، رو به فزونی گذاشت و به موازات فاصله مردم از دوران زندگی پیامبر، علل و انگیزه‌های دروغ سازی و شایعه پردازی درباره آن حضرت بیشتر گردید.

احادیث ساختگی، دست به دست می‌گشت تا اینکه به کتابهای حدیثی راه یافت، و از آنجا که برخی مفسران در تبیین آیات قرآن از روایات استفاده نمودند، متأسفانه اختلاط روایات صحیح و غیر صحیح و نفوذ جعلیات و خرافات ساخته و پرداخته بیگانه با تاریخ و فرهنگ اسلامی، در تفسیر نیز نفوذ نمود، و مفسران و تفاسیرشان را در معرض انتقادات شدید قرار داد، به ویژه که در شماری از این تبیین‌های روایی، مسائلی به اول شخصیت اسلام یعنی پیامبر اکرم(ص) نسبت داده شده که یا با عصمت ایشان ناسازگار است و یا قول و فعل صادر شده از پیامبر(ص) نمی‌باشد.

این دروغ سازی‌ها از دوران پیش از نبوت تا زمان رحلت پیامبر (ص) را در بر می‌گیرد، که حجم بیشتر آنها به محدوده زمانی هجرت تا رحلت پیامبر اکرم(ص) باز می‌گردد، و شامل ماجرای هجرت پیامبر (ص) به مدینه، ازدواج‌های پیامبر(ص)، نحوه معاشرت پیامبر(ص) با همسرانش، روابط اجتماعی و سیاسی ایشان و خلاصه بسیاری از حوادث پس از هجرت می‌شود، که در این پژوهش به بررسی و نقد این محدوده از حیات پیامبر اسلام(ص) پرداخته شده است.

سؤالاتی که در تحقیق به دنبال پاسخ آنها بوده ایم:

۱-۱-۲. سؤال اصلی

چه جعلیاتی درباره پیامبر اسلام (ص) در مقطع زمانی هجرت به مدینه تا رحلت به تفاسیر فریقین راه یافته است؟ و چگونه می توان آنها را نقد نمود؟

۱-۱-۳. سؤال های فرعی

- ۱- چه روایات جعلی در رابطه‌ی پیامبر (ص) با سایر اقوام و ادیان و دگراندیشان در تفاسیر وجود دارد؟
- ۲- روایات موضوعه راه یافته در تبیین آیات قرآن در تعاملات پیامبر (ص) با همسران و محیط خانوادگی در مقطع زمانی هجرت تا رحلت کدام اند؟
- ۳- چه روایات جعلی در رابطه‌ی پیامبر (ص) با مسلمانان و جامعه اسلامی از زمان هجرت به مدینه تا رحلت ایشان در تفاسیر مطرح گردیده است؟
- ۴- احادیث جعلی وارد بر پیامبر (ص) را چگونه می توان با دقت در تاریخ گذاری و نیز تحلیل متنی و سندی آنها نقد نمود؟
- ۵- نقد و ارزیابی تاریخی، متنی و سندی روایات جعلی درباره پیامبر (ص) در ذیل آیات مربوط به ایشان چه نتایجی در برخواهد داشت؟

۱-۱-۴. ضرورت تحقیق و اهداف آن

تبادلات فرهنگی و علمی ادیان و نیز تهاجم فرهنگی و مقاصد شیطنت آمیز پاره ای از علما موجب شده تا روایات جعلی و اسرائیلی فراوانی وارد حوزه ی حدیث و تفاسیری که از روایات جهت تبیین آیات بهره می برند گردد.

گرچه امروز، حساسیت نسبت به روایات جعلی بیش از گذشته است و در سطحی وسیع تر از بحث های خواص مطرح می شود و تقریباً همه کمابیش چیزهایی از آن می دانند، اما آمیختگی نامرئی و جاری در ابعاد گوناگون حیات فرهنگی ما به خصوص از بُعد باورها و برداشت های دینی با باورهای برخاسته از جعلیات نیاز به بازنگری جدی دارد.

بدیهی است که این حساسیت در مورد جعلیات درباره رهبر اسلام یعنی پیامبر(ص) خصوصاً در ذیل آیات مربوط به ایشان بیشتر خواهد بود. و این حساسیت در مقطع زمانی هجرت به مدینه تا رحلت آن حضرت به سبب اوضاع و تحولات ویژه دینی- مذهبی، سیاسی- نظامی، اجتماعی و فرهنگی تشدید می‌گردد، لذا لازم است روایات موضوعه این محدوده زمانی با دقت و جامعیت مورد تحلیل، نقد و ارزیابی قرار گیرد.

به همین مناسبت این پژوهش به دنبال آن است که:

- ۱- روایات موضوعه درباره پیامبر(ص) در تفاسیر را تبیین و بررسی نماید.
- ۲- به نقد و تحلیل روایات جعلی درباره پیامبر اسلام(ص) در تفاسیر بپردازد.
- ۳- شبهات ناشی از بیان برخی روایات موضوعه در تفاسیر برجسته را از ساحت مقدس پیامبر اعظم(ص) بزداید.
- ۴- تبیین‌های روایی مفسران درباره پیامبر اکرم(ص) را پالایش کند.

۱-۱-۵. روش تحقیق

روش این تحقیق کتابخانه‌ای و نوع آن به تناسب موضوع، تحلیلی می‌باشد. به این ترتیب که ابتدا با استفاده از کتب تفسیر و منابعی که در آنها روایات جعلی مربوط به سیره پیامبر(ص) تدوین شده است، روایتهای جعلی ذیل آیات مربوط به پیامبر(ص) در محدوده هجرت تا رحلت شناسایی گردید. سپس با دقت در موضوع روایات، پایان نامه در چهار فصل تنظیم شده و روایات مورد نقد و تحلیل متنی و سندی، و تاریخ گذاری قرار گرفتند.

۱-۱-۶. پیشینه تحقیق

اگرچه کتابها و مقالاتی به صورت کلی در مورد روایات جعلی در تفاسیر یا تفسیری خاص وجود دارد، اما درباره این موضوع به صورت کامل و جامع کاری انجام نگرفته است.

کتاب‌ها

- ۱- الصحيح من سيرة النبي الاعظم، نوشته علامه سيد جعفر مرتضى عاملی. کتاب در ۳۵ جلد به زيور طبع آراسته شده است. طبق ادعای نویسنده در این کتاب روایات صحیح در مورد سیره پیامبر اسلام(ص) جمع گردیده و نیز مؤلف به نقد روایات جعلی وارد در سیره پیامبر پرداخته است.
- ۲- الاسرائیلیات فی التفسیر و الحدیث، تألیف محمد حسین ذهبی که در سال ۱۴۰۵ق در دمشق منتشر شده است. کتاب در سه فصل و یک خاتمه سامان یافته است:
فصل اوّل: معنای اسرائیلیات
فصل دوّم: اقسام اسرائیلیات
فصل سوّم: اسرائیلیات در تفسیر و حدیث: واکنش و موضع گیری که مفسران باید در برابر اسرائیلیات داشته باشند.
بیان اینکه چگونه پاره ای از یهودیان به ظاهر مسلمان شده صدر اسلام به نشر اقوال و کلماتی پرداخته و آن را حدیث پیامبر(ص) خواندند و به این وسیله ساحت حدیث و طبیعتاً تفسیر روایی را آلوده نمودند.
ذهبی در کتابش مواردی از اسرائیلیات در تفسیر را ذکر نموده است.
- ۳- الاسرائیلیات و الموضوعات فی کتب التفسیر، اثر محمد بن محمد ابوشهبه، که در سال ۱۴۱۳ق در بیروت به زيور طبع آراسته گردیده، و در آن به مباحثی در مورد اسرائیلیات پرداخته شده است.

مقاله‌ها

- ۱- بررسی حدیث تأبیر النخل، نوشته محمدعلی رضایی اصفهانی، که در فصل نامه علوم حدیث، شماره ۵۹، بهار سال ۱۳۹۰ چاپ و منتشر شده است.
- ۲- اسرائیلیات در سیره نبوی از نگاه الصحيح، نوشته قاسم خانجانی، که در مجموعه مقالات نکوداشت آیت الله علامه سيد جعفر مرتضى عاملی چاپ شده است.

۴- روایات تفسیری: روایاتی هستند که به بیان مراد یک آیه می پردازند یا زمینه های فهم مراد خداوند از آیات قرآن را فراهم می کنند^۱.

۱. محمد خامه گر، "آسیب شناسی روایات تفسیری با تأکید بر دیدگاه علامه طباطبایی" آموزه های قرآنی، شماره ۱۴، پاییز- زمستان / ۱۳۹۰، ص ۸۲

۱-۲. علل و زمینه‌های ورود روایات موضوعه درباره سیره پیامبر

اسلام (ص) در تفاسیر

اگر چه میان مفسران در چگونگی کارایی روایات تفسیری و بهره مندی از آن در تفسیر، گاه به ظاهر ناسازگاری دیده می‌شود، اما با این حال، هیچ یک از مفسران، خود را از این میراث گرانقدر و یادگاری بی همتای پیامبر(ص) و اهل بیت(ع) بی نیاز ندانسته و هریک به تناسب روش و دیدگاه خود، از آن بهره ی زیادی برده‌اند.

از این رو به نظر می‌آید حفظ و نگه داری این مجموعه ی بی بدیل، و تلاش برای بهره گیری صحیح از آن، نزد همگان ضرورتی انکار ناپذیر است.

البته این امر واضح است که در میان مجموعه ی روایات تفسیری، در حدّ قابل توجهی نمونه‌هایی وجود دارد که با مبانی مسلم عقلی و شرعی ناسازگار می‌باشد، و در برابر آن، گاه راهی جز انکار و "ضرب علی الجدار" وجود ندارد.

بی گمان، ظهور و پیدایش جریان‌ها و رویدادهای اسف بار و غم انگیز در بستر تاریخ حدیث و تفسیر موجب فراهم شدن زمینه برای دروغ پردازی در فضای فکری و علمی مسلمانان شده است.

به عبارت دیگر، عوامل متعددی در آلوده ساختن سخنان معصومین(ع) با ناپاکی‌های بیرونی مؤثر بوده‌اند، که اکنون بخش زیادی از این ناراستی‌ها به منابع تفسیر روایی حتی تفاسیر شیعه راه یافته است^۱. چنانکه علامه طباطبایی(ره) نفوذ روایات ساختگی در میان روایات شیعه را انکار ناپذیر دانسته‌اند^۲.

۱. علی اکبر رستمی، آسیب شناسی و روش شناسی تفسیر معصومان علیهم السلام، چاپ اول، [بی جا]: کتاب مبین، ۱۳۸۰ش)، ج ۱، ص ۷۳، باتصرف.

۲. محمد حسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، چاپ پنجم، (قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۷ق)، ج ۱۲، ص ۱۱۲.

روشن است که در صورت غفلت از روایات ساختگی، آسیب‌های جدی‌تری به این ثقل ارزشمند وارد می‌آید، همان‌گونه که تاکنون نیز خواسته یا ناخواسته، برداشت‌های ناصوابی از برخی آیات قرآن در اثر وجود روایات جعلی در میان روایات تفسیری، صورت پذیرفته است.^۱ اهمیت این مسأله زمانی روشن‌تر می‌گردد که بدانیم حجم قابل توجهی از این روایات تفسیری جعلی مربوط به سیره‌ی رهبر و بنیان‌گذار اسلام یعنی پیامبر اکرم (ص) می‌باشد. بنابراین آسیب‌شناسی و پالایش تفاسیر از روایات تفسیری موضوعه، امری بایسته است. در این بخش به مهم‌ترین این آسیب‌ها پرداخته شده است.

۱-۲-۱. اخباری‌گری و ساده‌انگاری مفسر

اخباری‌گری از یک سو، پدیده‌ای تاریخی به شمار می‌آید، و از سوی دیگر، مکتبی فقهی بوده که در حوزه‌ی علمی شیعه عمری کوتاه داشته است. همان‌گونه که این پدیده زودگذر، در میان دانشمندان شیعه پیروان فراوانی نداشته، گستره‌ی آن نیز محدود بوده است. مقصود از اخباری‌گری در زاویه خاص مورد بحث، آسان‌گیری در پذیرش حدیث و ابا نمودن از کوشش پیگیر و فراگیر برای فهم آن است. در واقع اخباری‌گری، حالتی است که موجب اجتناب مفسر و پژوهش‌گر از چون و چرا کردن در روایات می‌شود، و غفلت از برخی عوامل تأثیرگذار بر صدور و نقل و فهم حدیث، مانند: تحریف، تصحیف و جعل را سبب می‌گردد. گرفتاری در میان موانع بزرگی چون جمود و ساده‌نگری و یا قبول زود هنگام آنچه تنها نام روایت دارد، همگی از نتایج سوء اخباری‌گری است.^۲ اخباری‌گری مفسر به خصوص اگر با تعصب همراه گردد، عاقبتی جز آنچه برخی مفسران اهل سنت بدان دچار شده‌اند را به دنبال نخواهد داشت.

۱. علی اکبر رستمی، آسیب‌شناسی و روش‌شناسی تفسیر معصومان علیهم السلام، چاپ اول، [بی‌جا]: کتاب مبین، ۱۳۸۰ش)، ج ۱، ص ۷۴، باتصرف.
۲. عبدالهادی مسعودی، آسیب‌شناخت حدیث، چاپ دوم، (قم: زائر، دانشکده علوم حدیث، ۱۳۹۰ش)، ص ۲۷۱-۲۷۲، باتصرف.

به عبارت دیگر، ساده لوحی، تعصّب و خوش بینی بی جا نسبت به صحیحین، و اعتقاد به صحت و درستی هر حدیثی که بخاری، مسلم و سایر مؤلفان صحاح سته، آن را در کتاب‌های خود آورده‌اند، موجب شده تا تفاسیری چون جامع البیان طبری و الدرالمثور سیوطی مملو از روایات موضوعه در زمینه‌های مختلف و همچنین درباره ی پیامبر گرامی اسلام(ص) باشد.

اخباری گری و ساده انگاری برخی مفسران و صرف بیان روایات، بدون توجه به جعلی یا صحیح بودن آنها گاه حتی موجب بها دادن به فرقه‌های التقاطی نیز گردیده است.

۱-۲-۲. گرایش‌های درونی و دانسته‌های مفسر

یکی از مباحث مطرح در تفسیر و فهم قرآن، امکان تأثیر پیش فرض‌ها و دانسته‌های پیشین و گستره ی ژرف آن در جریان فعالیت ذهنی است.

مفسر و محقق مانند دیگر انسان‌ها، مدت زمانی را در فرهنگی خاص و محیطی متعلق به خود زیسته و متأثر از آنها است.

فرهنگ و نگرش‌های محیطی و اجتماعی هر فرد، دانسته‌هایی هستند که آگاهانه یا ناخودآگاه در تعامل فرد با متون دینی و از جمله قرآن اثر می‌گذارند که ممکن است به تفسیر نادرست منجر گردد.^۲

بنابراین، مفسر باید دانسته‌های نادرست پیشین را کنار بگذارد و نیز نباید پیش فرض‌های درست را نادیده انگارد.^۳

علاوه بر این، هیچ یک از انسان‌ها غیر از معصومین(ع)، تهی از گرایش‌های درونی نیستند؛ اما انسان پی جوی حقیقت، بر گرایشهای درونی خویش تسلط دارد و آنها را از افراط و تفریط و انحراف باز می‌دارد.

۱. محمد صادق نجمی، سیری در صحیحین، چاپ هفتم، (قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۸۳ش)، ج ۲، ص ۲۵۴، باتصرف.
۲. عبدالهادی مسعودی، آسیب شناخت حدیث، چاپ دوم، (قم: زائر، دانشکده علوم حدیث، ۱۳۹۰ش)، ص ۲۴۹، باتصرف.
۳. همان، ص ۲۵۷، باتصرف.

کسی که بر گرایشهای درونی خود تسلط ندارد، به دنبال مستمسکی جهت موجّه و مستند جلوه دادن نظر برگزیده خود می‌باشد تا رأی ناصواب خود را در قالب سخن معصومان مبرهن جلوه دهد.^۱

بنابراین، برای رویارویی با تأثیر گرایش‌های درونی بر شناخت و فهم قرآن و متون دینی، نخستین و مهم‌ترین کار، تهی کردن خود از هواهای نفسانی است، چنانکه امیرالمؤمنین علی (ع) خردمندانه‌ترین اندیشه و رأی را دورترین آنها از هوا و هوس خوانده‌اند: "أقرب الآراء من النهی أبعدھا عن الهوی"^۲.

۱-۲-۳. عقاید و گرایش‌های مذهبی و کلامی مفسّر

روایات تفسیری به خصوص در زمانی گرفتار آفت جعل و وضع گردید که مسلمانان دچار تفرقه و انشعاب گشتند، براساس تعصبات فرقه‌ای به دام بدعت نامشروع افتادند و در این مسیر ناصواب گاه حتی برای اثبات مسلک خویش دست به جعل حدیث و وارد ساختن روایات تفسیری موضوعه در حوزه کتب تفسیر زدند.^۳

به عبارت دیگر، تشعّبات مذهبی و آراء و معتقدات فرقه‌های منشعبه از قبیل زیدیه، اشاعره، معتزله، غلات، کرامیه، ظاهریه، مجسمه، متصوفه، باطنیه، حنابله و خوارج و همچنین پیدایش مذاهب مختلف فقهی، سبب شد تا مفسرانی که به هر یک از این مذاهب و فرقه‌ها معتقد بوده و گرایش داشتند، در تفاسیرشان روایات موضوعه منسوب به پیامبر(ص) و مشتمل بر مبانی اعتقادی خویش را وارد نمایند.^۴

روایات تفسیری جعلی به ویژه در زمان خوارج که افرادی سطحی، ظاهر بین، کم‌فهم و متعصّب بودند رواج یافت.

۱. عبدالهادی مسعودی، آسیب شناخت حدیث، چاپ دوم، (قم: زائر، دانشکده علوم حدیث، ۱۳۹۰ش)، ص ۲۴۱ و ۲۴۲، با تصرف و تلخیص.
۲. عبد الواحد بن محمد تمیمی آمدی، غرر الحکم و درر الکلم، (محقق: مهدی رجائی) چاپ دوم، (قم: دار الکتاب الإسلامی، ۱۴۱۰ق)، ص ۱۹۴.
۳. حبیب الله جلالیان، تاریخ تفسیر قرآن کریم، (تصحیح و تعلیق: محمد رضا آشتیانی) چاپ ششم، (تهران: اسوه، ۱۳۸۷ش)، ص ۱۰۶، با تصرف.
۴. محمد کاظم مدیر شانه چی، علم الحدیث، چاپ نوزدهم، (قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۸۵ش)، ص ۱۱۷-۱۱۸، با تصرف.